

## VATIKAN ARXİVLƏRİNDƏ İLK DƏFƏ TƏSVİR ETDİYİMİZ TÜRKDİLLİ ƏLYAZMALAR

Vatikan arxivlərində Azərbaycan tarixi ilə bağlı qiymətli mənbələr mühafizə olunur. Son zamanlar Azərbaycan hökuməti və Heydər Əliyev Fondu tərəfindən Azərbaycanla Vatikan arasında hərtərəfli mədəni əməkdaşlıq inkişaf etməkdədir. 2013-ci ildə müəllifin apardığı tədqiqatlar nəticəsində Vatikan Apostol kitabxanasında indiyə qədər tədqiqata cəlb edilməmiş, təsvir olunmamış və Vatikanın heç bir kataloquna daxil edilməmiş 73 türkdilli əlyazma (Vat. turc. 376-449) ilk dəfə olaraq araşdırılmış və təsvir olunmuşdur [1; 5]. Bu əlyazmalar arasında Azərbaycan, osmanlı və başqa türkdilli müəlliflərin əsərləri vardır. Onların bəziləri haqqında bu kitabda məlumat verilir.

Mühüm əlyazmalardan biri Baba Həsən bin Məhəmməd Şirvaninin nücum, cəfr və rəml elmlərinə aid “Kitab be şəcərə və şomare min nücum” (کتاب بشجاره شماره من النجوم) kitabıdır. Əlyazma Vatikanın Apostol Kitabxanasının heç bir kataloquna düşməmişdir və ilk dəfə burada təsvir olunur. Əlyazmanın surəti Azərbaycana gətirilmişdir.

Əlyazma 10 şəvval 980 H. tarixində Əhməd bin Mustafa bin Məhəmməd tərəfindən köçürülmüşdür. Müəllif müqəddimədə yazır: “... Məlum olsun kim, bu elmi-rəml qayətdə şərif elmdür. Zira əgər bu elm bir sirrdür Allah-Təalanin sirrlərindən. Dənyal peyğəmbərə möcüzə verilmişdir... Gəldük imdi şöylə rəvayət edərlər kim, bu kitabı-şəcərə əvvəl yunan dilincə idi. İmam Maşa’ullah Misri ərəbi dilinə döndərdi, və ərəbi dilindən ustadlar parsi dilinə döndərdilər. Və bəzi füzəla bu kitabı şərh etmişlər. Amma ziyadə kəşf etməmişlər ... Əksər ibarat və əlfaz mütəbəddil və mütəğəyyər olmuş ki, hiç istifadə mümkün degildir... Və əgər bir kimsə bu kitabı təmam zəbt eyləsə heç xəta olmıya ba izni Allah-Təala və onun üzərinə yer yüzünün gəncələri açıla və hikmətlər söyləyə ki, xəlayiq təəccübə düşələr bu elmi-nöqtəyi-hökmi-təfərricinin ləzzətindən və bu duaguyi fəqiri-həqir **Baba Həsən bin Məhəmməd Şirvani**, həzrəti padişahi-cəhan... **Gəray xan ibn Hacı Gəray xan...** bu kitabə talib və talibi-türki dilinə tərcümə eylə diyüb əmr etdügi əcəldən bu da’i dəxi türki dilinə döndərdim. Ümiddür ki, mütaliə edənlər eyb avarından

*keçüb, xeyir-dua birlə yad edərlər; və Allahül-müvafiq vəl-mü'ain”* (Vat. Turc. 434, vər.2a-4a).

Müəllifi məlum olmayan XIX əsrə aid başqa türkdilli əsər isə, Səfəvi, qızılbaş və Qacarlar, onların müharibələri, Qafqaz, Bakı və Tiflisin ruslar tərəfindən zəbt edilməsi haqqında geniş məlumatlar verir. Kitab türkçə yazılmışdır və indiyə qədər tədqiqata cəlb edilməmişdir. O, Vatikan kataloqlaşdırılmamış və öyrənilməmiş əlyazmalardan biridir (Vat. Turc. 422).

XVII əsr osmanlı tarixçisi Məhəmməd Ədirnəvinin “Nəxcətüt-təvarix” (نخدة التواريخ) əsərində isə, o cümlədən, Qaraqoyunlu, Ağqoyunlu və Səfəvi dövlətlərinin tarixindən bəhs olunur. Əlyazma 1097 h. tarixində Bağdadda Yusif Dərviş Məhəmməd tərəfindən köçürülmüşdür. Əlyazma Vatikanın Apostol Kitabxanasının heç bir kataloquna düşməmişdir və ilk dəfə burada təsvir olunur.

Türk dilində başqa qiymətli əsər Xacə Səədəddin Əfəndi (سعد الدين افندي) (خواجہ) ikicildlik “Tacüt-təvarix” (تاج التواريخ) əsəridir. Apostol kitabxanasında bu kitabın iki təsvir olunmamış nüsxəsi aşkar edilmişdir: birinci (Vat. turc. 396) və ikinci hissənin (Vat. turc. 397) əlyazmaları. Əsər osmanlı sultanlarının tarixinə və onların fəthlərinə həsr olunmuşdur. Birinci hissənin əlyazması 29,7x19,1 cm ölçüsündədir və 315 vərəqdən ibarətdir. Hər səhifədə 25 sətir vardır. İkinci hissənin əlyazmasında isə 209 vərəq vardır və o 1017 hicri ilində Seyyid Məhəmməd bin Seyyid Zeynəlabidin tərəfindən nəstəliq xətti ilə köçürülmüşdür.

Ali Əfəndinin (علي افندي) “Kitabi-təlifi mərhum Ali Əfəndi fi füsuli həll və əqd” (كتاب تليف مرحوم علي افندي في فصولي حل و عقد) müsəlman hökmdarlarının, o cümlədən, Əməvi və Abbasi xəlifələrin, Səmani, Səlcuq və sair sülalələrin tarixinə həsr olunmuşdur. Kitabda əsərin 1007-ci hicri ilində yazıldığı qeyd olunur. Əsər məcmuənin içindədir, 115 vərəqdən ibarətdir və 1047-ci hicri ilində nəstəliq xətti ilə köçürülmüşdür (Vat. tur. 399, (I). Vər. 1a-115a).

Apostol kitabxanasında saxlanılan daha bir təsvir olunmamış türkdilli əlyazma “Fəzaili-Şam” (فضائل الشام) əsərinin nüsxəsidir. Əsər Suriya (Şam) torpağını, onun tarixini təənnüm edir, müxtəlif peyğəmbərlərin Suriya haqqında kəlamlarını təqdim edir (Vat. turc. 400).

Kitabın müəllifi şair, hekayə yazarı və tarixçi Əhməd bin Həmdəm Süheyli təxminən 1562-ci ildə (H. 970) Suriyada (Şamda) anadan olmuşdur [4, s.3-6]. Kədxudazadə ləqəbiylə də bilinən Süheyli bu ləqəbi Egri döyüşündə (1596) şəhid düşən atası Həmdəm Kədxudadan almışdır. Süheyli bir müddət Təb-

rizdə işləmişdir. 1585-ci ildə şəhər Böyük Vəzir Özdəmiroğlu Osman Paşa tərəfindən zəbt olunanda, Süheyli onun katibi vəzifəsində çalışmışdır.

Əlyazma 20x11,5 cm ölçüsündədir və 24 vərəqdən ibarətdir. Hər babın əvvəlində müəllif onun məzmunu haqqında qısa məlumat verir. Əsər Şamı tərənnüm edən şeirlə başlayır:

*... Böylə qılmış bəyan fəzaili-Şam,  
Ayineyi-tarix, höccətül-İslam.  
Altı bab üzrə eyləmiş tərtib,  
Nəql edüb onda neçə sirri-qərib.  
Kimi Şamın fəzailin söylər;  
Kimi ətrafını bəyan edər...  
(Vat. turc. 400, vər. 1b).*

Həmin dövrə aid qədim təbabətə həsr olunmuş “Risaleyi-təshil fit-tibb” (تشیيل في الطب ريساله) adlı türkdilli anonim əsərin surəti də əldə edilmişdir. Əlyazma 4 rəcəb 1007 h. tarixində nəstəliq xətti ilə köçürülmüşdür. Bu əlyazma da Vatikanın Apostol Kitabxanasının kataloqlarına düşməmişdir və ilk dəfə burada təsvir olunur. Kitabın yazılma məqsədindən və strukturundan bəhs edərkən, müəllif yazır: “...Və bu kitaba “Təshil” ad verdim, zira ki təşxisi-əmrəz və təriqi-ələci əldən gəldikcə asan eylədim, türki-ibarətə gətirdim, ta ki əksər xəlayiq müstəfid olub bu zəifi duadan unutmayalar, və bu kitabı üç təşxis eylədim. Əvvəl təşxis iki babdır. Əvvəl bab tibbin elmini bildürür. İkinci bab əməliyyəsini bildürür. İkinci təşxis gəzalar və əşrabatlar və ədviyyələrdür. Üçüncü təşxis mərazlərin səbəbin və əlamətlərin və müalicələrin bildürür.” (Vat. Turc. 389, vər. 2b).

Kitabda müxtəlif təbii dərman vasitələrinin müalicə keyfiyyətləri təsvir olunur: “f. 24a: “Qərənfil: har yabis və ikinci dərəcədə mədəyə, cigərə, dəmağa fayda eylər, cimaə qüvvət edər, könül dönməgin gidərür”. Razyana: “Har yabisdir... südü çox eylər, yeli təhlil edər, bövli idrar edər. Qaynadub suyun süzüb içmək susanağ kəsər. Sovuq məzaca ziyan eylər” (Vat. Turc. 389, vər.24a).

“Sumaq. İkinci dərəcədə bariddir, ikinci dərəcədə yabisdir. Qeyz eylər. Könül dönrəkən gidərər. Susamaq kəsər. Səddə eylər”. “Sənaməki. Har yabisdir. Dərəcəyi-əvvəldə səfrayi, bəlgəmi, sövdayı ishal eylər. Müstə’məl olan yapraqıdır” (Vat. Turc. 389, vər.23b).

Kitabın üçüncü hissəsində müxtəlif xəstəliklərin əlamətləri göstərilir: “*Xəfəqan. Yəni yürək oynamaq yürək zəif olmaqdadır ki, zəif olduğu hərərət gəlib olmaqdadır. Əlamət – susamaq, nəbz və nəfəs səri’ olmaq....*” (Vat. Turc. 389, vər.36b).

“*Ətaş. Yəni çox susamaq. Səbəb yürək hərərəti ya mədə hərərəti ya kökü, ya iki hərərət...*” (Vat. Turc. 389, vər.39a).

Vatikan kataloqlarına Vat. turc. 402 şifrəli tibb üzrə əlyazma da düşməmişdir. Bu, Saleh bin Nəsrullah Əfəndinin (صالح بن نصر الله) məşhur “Ğayətül-bəyan fi tədbiri-bədənül-insan” (غایت البيان في تدبير بدن الانسان) əsərinin əlyazmasıdır. Əlyazma 23x12,5 cm ölçüsündədir, 225 vərəqdən ibarətdir və 1274 hicri ilində katib Seyyid Hüseyn tərəfindən köçürülmüşdür.

İlk səhifəsi zədələnmiş “Fərəsnamə” adlı əlyazma atlar haqqındadır. Kitabda atlardan, onların növlərindən, yeni növlərin alınma üsullarından, atların xəstəliklərindən və onların müalicəsindən bəhs olunur. Bu əsərdə atlara həsr olunmuş ərəb qəsidələrinin türkçə izahatı da verilir. Ölçüsü 20,2x14 sm olan bu əlyazma nəsx xətti ilə yazılmışdır və 150 vəriqdən ibarətdir (Vat. turc. 384).

Əlyazma mətnindən bir parça: “... *Pəs imdi ol əsirdə padşahi-ələm Səlahəddin Yusif ibn Əyyub həzrətləri atlara gəyətlə mail idi. Gəzayı və şəhərləri fəth etməklə və kafir əlindən qurtarmaqla və şəhərləri muslimin-əbrarə təslim etməklə mail olduğu üçün iqtida eylədi. .. Cihad üçün hər müstəhsən atları peyda etməklə hər məkənə təftiş və təfəxxəs etməklə, kimdə bulunursa alurdu. Qəçən (haçan – F.Ə.) cəm olunan atları hüzuruna gətirüb cəmi kübar dövləti ihdar eylədi və ümərəyi-əmir axurləri cəmiəsi dəvət eylədi. Və onlardan cavab tələb eylədi ki, “atların əsli nədəndür”? Mərazimlərini və illətlərini və ilaclarını bəyan edələr. Əsla bir kimsə təkəllüm etməyüb cavab vermədilər. Məclis içindən bir kimsənə qalqub bu qəsidə oxudu və atların iyisin dəxi bəyan eylədi. Və dəxi atların illətlərini hədisi-Mühəmmədə [əsasən izah – F.Ə.] olundu. Təhqüqüllah- sübhanəhu-təali, ata xitab eylədi. Və cəmi heyvanlar üzərinə müfəddal qıldı. İlla insani-mömin üzərinə degil və dəxi at insani-fasiqdən xeyirlidir. Allahu ələmu*” (Vat. turc. 384, vər. 1a-2b).

Süruri adı ilə məşhur olan Səlahəddin Mustafa bin Şəcanın (مصطفى بن شحان) “Tibb lüğətdə” (طب لغت) əsəri məşhur Şərq təbibi İbn ən-Nəfis “Mucəz fit-tibb” (موجز في الطب) əsərinin türk dilinə tərcüməsidir. İbn ən-Nəfis (1213-1288) kiçik qan dövranını ilk dəfə təsvir etmiş və bununla da tarixə düşmüş bir alimdir. İbn ən-Nəfis çoxlu əsərləri vardır və onlardan ən məşhuru “Mucəz”dir.

Əlyazma 971-ci hicri ilində nəstəliq xətti ilə köçürülmüşdür. Türk mətninin müəllifi kitabın əvvəlində yazır: *“Həmd olsun ol Allaha ki, hər dərdə dəva qıldı. Şükr olsun o şəfiyə ki, çün darluğda qıldı. Dəxi səhavət ola o Rəsulinə onun ki əshabı və əli ilə hər dərdə şəfa qıldı. Əmma bə'də bu bəndeyi-həqir; Süruri həqir, ol zamanda ki, şahzadəyi-azim və nübareyi-mükərrəm, zübdeyi-sülalətüs- səlatin, ümdətül-nətaicül-xəvaqın ... həzrət sultan Mustafa... mətni “Mucəzi” türki dildə tərcümə qılınsa və rövşən ibarətlə şərh və bəyan olunsa, nəfi-əmm və kərəmi-tam olurdu deyüb, və ol nuri-hədiyyeyi-dövlət bu elmdən məxzuz və xatiratında bu məni-məlxuz edügan fəhm edüb, bu əmrə şüru və ibtida qıldım...”* (Vat. turc. 393, vər. 3b- 4b.).

“Tarixi-nişanə” (تاریخ نشانه) əsəri Həzrət Məhəmmədin və səhabələrin, Həzrət İsmayıl ibn İbrahim, Həzrət Yusifin, Kərbəla imamlarının həyatından və kəlamlarından bəhs edir. Əsərin əlyazması 18x13 cm ölçüsündədir, 140 vərəqdən ibarətdir və hər səhifəsində 13 sətir vardır. Mətn qırmızı çərçivəyə alınıb və fəsillərin adları qırmızı mürəkkəblə yazılmışdır (Vat. turc. 401).

“Risaleyi-müzəffərnamə” (رساله مظفرنامه) əsəri müqəddəs şəxslərin kəlamlarının türk dilinə tərcüməsidir. Anonim tərtibçi yazır ki, bu kəlamlar sultan Süleyman ibn sultan Bəyazidin əmri ilə türk dilinə tərcümə olunmuşdur (Vat. turc. 399 (II), vər. 106b-119a).

Araşdırdığımız bu əlyazmadan sitatlar: “Həzrət Əli Əleyhüssəlam buyurur: *“Dörd nəsnə vardır ki, adamın nəcabətinə səbəbdür. Əvvəla – az söyləmək, ikinci – az yemək, üçüncü – az uyumaq, dördüncü – az iyləmək, yəni bir nəsnə qoxulamaq. Fisaqurus (Pifaqor – F.Ə.) həkim aydır: dörd nəsnə padşahı həlak eylər. Əvvəla padşah[ın] kəndüsü [nün] zülm etmək, ikinci – vəzir qəflətdə olmaq, üçüncüsü – katib xəyanət etmək”* (Vat. turc. 399 (II), vər. 112b). *“Bəyazid Bistami həzrətlərindən: “dörd nəsnə [var] ki, gerü götürmək mümkün olmur – birisi keçmiş sözü, ikincisi – keçmiş qəzayi, üçüncüsü – atılmış oqı, dördüncüsü – keçmiş ömri”* (Vat. turc. 399 (II), vər. 113b).

Aşkar etdiyimiz Sirac bin Əbdullahın (سراج بن عبد الله) “Məcmə’ül-lətaif” (المعجم الف مرصع) əsərinin əlyazması ilahiyyat mövzusunda. Əlyazma nəsx xətti ilə yazılıb və 114 vərəqdən ibarətdir, lakın natamamdır. Əsərdə Qurandan rəvayətlər, hədislər, İncildən və Tövratdan parçalar yer almışdır (Vat. turc. 420).

Kitab bu sözlərlə başlayır: *“Şükr şol Tanriya ki, bir və qədimdür, və sənə şol padişaha ki, məcmu qulları üzərinə rəhimdür... Bil ki, zəifi-xəlquilləh və əhqəri-ibadullah Sirac bin Əbdüllah aydur ki, günlərdən bir günü fariğül-bal oturmuşdum [və] xatirə bu düşdü ki, Qurandan və İncildən və Zəburdan*

və Tövratdan və Quran içində ... təvarixi-ənbiyyadən və hədisi-Rəsuldan nəsaihi-mülukdan və gəza səvabından bir [kitab] ... cəm edəm... Və İncil və Tövrat ləfzin türkçə tərcümə qılıım...” (Vat. turc. 420, vər. 4b).

Kitabın məzmunu: “*Bab əvvəlki. Quran ilə və Hədis ilə və övliya və xüləfa sözi ilə nəsaihi-mülukdadır* (Vat. turc. 420, vər. 5a). “*Bab dördüncü. Qurandan və İncildən və Tövratdan və nəsari və yəhudinün [fikirlərini] bəyan etməkdə. Bab beşinci. Nəsari və yəhudi suallarının və bizim onlara cavablarımızı bəyan etməkdədir* (Vat. turc. 420, vər. 5b).

Dini mövzuda şeirlər toplusu Vat. turc. 390 əlyazmasında toplanmışdır. Mətnə məcmüenin müəllifi və adı göstərilməmişdir. Əlyazma 20,7x15,7 cm ölçüsündədir və cəmi 11 vərəqdən ibarətdir. Cildi dəridəndir. Əsərdəki şeirlər Azərbaycan dilinə yaxın əski Anadolu türkçəsində yaradılmışdır və o cəhətdən dilimizin tarixini öyrənmək baxımından maraqlıdır. Şeirlər saray ədəbiyyatından uzaq sadə xalq dilində yazılmışdır. Dil xüsusiyyətlərinə görə “dastan” adlanan bu təsəvvüf ruhlu şeirlər XIII-XV əsrlərə aiddir [3, s. 249-291]. Əlyazmada yer alan “Dastani-Göyərçin” şeirindən bir parça:

*“Dastani-Göyərçin:  
Eşit ümid edübən bir xoş xəbər,  
Rəsul ikinci namazın qılmış idi,  
Dua edüb, əl yüzə sürmüş idi,  
Kim nə dedi ol Rəsul mütəbər.  
Gök yüzündən bir gögərçin uçar,  
Qondu Rəsul dizinə qanlar saçar.  
Üç gün oldu bəni bir tufan qovar,  
Canımı almaq qəsdinə oldu suvar.  
Ya Rəsulullah, şafaət eyləgil,  
Ol tufan gəlürsə, bəni verməgil...”*  
(Vat. turc. 390, f.7b).

Əbu Talib Salikin (أبي طالب سالک) “Xəmsətül-əbvab” (خمسة الأبواب) əsəri sufiyyə həsr olunub və dərvişlərin həyat tərzinin qaydalarını izah edir. Əsər Əmir Əhməd bin Əmir tərəfindən köçürülmüş məcmüenin içindədir və cəmi 15 vərəqdən ibarətdir (Vat. turc. 428, I, vər. 1a-15a).

Kitabın strukturundan və məzmunundan bəhs edən müəllif yazır: “... Bilgil Əbu Talib Salik dərvişlərin mərifətinün məratibini dəxi bunların yol-

larını *alə xəmsətül-əbvabdır*. Əvvəl bab: *duanın bəyanındadır, dəxi ğüsl, dəxi təvəllə təbərri, dəxi tövbə, əhdu və bəy'ət, dəxi tərəşi-mürəd bildirür*. İkinci bab: *kisvət giymək, dəxi ərkanı ilə kisvət yetişdirmək bildirür*. Üçüncü bab: *məftul irişdürmək, dəxi xidmət və tərtib bildirür*. Dördüncü bab: *mürədin xidmətini bəyan eylər ta təriqətin bülüġiyyətinə irişincə dərvişlərin yolunda, dəxi toqquz fəsl üzərinə bünyad olundu... Fəsli-əvvəl: Dərvişlərin xidmətin, abdəstin və keyfiyyətin bildirür. Fəsli-dovvom: mətbəx xidmətinün bəyanını bildirür. Fəsli-səvvom: su ulaşıdırmaq və carub çəkmək dərvişlər söhbətində onun ədəbin bildirür. Fəsli çəharom: dərvişlərin xidmətin, ədəbin bildirür. Fəsli-pəncom: çıraq uyarmaq dəxi çıraq təriqətin ərkanını bildirür...* (Vat. turc. 428, I, vər. 1a).

Həmin məcmuədə Əbu Talibə məxsus “Şərhül-müfrədat” (شرح مفردات) adlı risalə də var (Vat. turc. 428, I, vər. 46b-49a). Əsər dünyanı təşkil edən ilkin elementlərdən, kainatın və insan bədəninin quruluşundan bəhs edir. Müəllif yazır: “*Əlhəmdulillah Rəbbil-Ələmin və-s-Səlavətə vəs-Səllamə alə Muhəmməd və ilə təyyibin və tahirin*. İmdi Əbu Talibi həqq bil kim, *Həqq-Təala* adəmi dörd ünsürdən vücuda gətirdi. *İbarətlə bir torpaqdan, iki sudan, üçüncü yeldəndir; dəxi oddan və dəxi altı cəhətdən yaratdı*. Əvvəl yukarı, 2 – aşağı, 3 – sağ tərəf, 4 – sol tərəf, 5 – ön, 6 – ard. *Və on xassə dəxi yetirdi: beş zahirdə və beş dəxi batində*. Əvvəl kim zahirdə qoxudur, və zövqdür, və deməkdür, və eşitməkdür, və görməkdür. *Ol beş xassə ki batindir: 1 - xəyal, 2 – zəmindir, 3 – fikr, 4 – fəhm, 5 – hifz*. *Və dəxi Həqq-Təala adamda yeddi əza yetirdi – başdır, iki əl və iki ayaq, kökü, arqa (arxa)*. *Və dəxi adəmə ruh verdi, və əql verdi, və eşq verdi, və nəfs verdi, və bu dörd qismdür: 1 – nəfsi-əmmarə, 2 – nəfsi-ləvvamə, 3 – nəfsi-məlhəmə, 3- nəfsi-mütəəmminə*. *Şu yel ki, qismətdə bil ruhə təəlləqdür və su ətlə təəlləqdür, və topraq nəfsə təəlləqdür. Amma nəfsi-əmmarə oda təəlləqdür, və nəfsi-ləvvamə yelə təəlləqdür, və nəfsi-məlhəmə suya təəlləqdür, və nəfsi-mütəəmminə toprağa təəlləqdür*. *Və hər nəsnə kim afaqda vardır ənfəsdə dəxi vardır...*” (Vat. turc. 428, I, vər. 46b-47a).

Təsəvvüf mövzusunda daha bir əsər “Kitabüs-silsilə”dir (كتاب السلسلة) Kitab 20,5x14,5 cm ölçüsündədir, 98 vərəqdən ibarət və Cəlvətiyyə<sup>4</sup> təriqətinin “silsiləsinə” təqdim edir, yəni sufiliyin müqəddəs şəxslərini, Cəlvətiyyə təriqətinin şeyxlərini ardıcıl sürətdə təsvir edir. Fəslərin adları:

4 - Cəlvətiyyə təriqəti Bayrami təriqətinin bir qolu kimi yaranaraq, daha sonralar müstəqil sufi təriqətinə çevrilmişdir. Osmanlı imperiyasında bu təriqətin inkişafı Əziz Mahmud Hüdainin (vəfatı: 1628-ci il) və İsmail Həqqi Bursalının (vəfatı: 1724-cü il) adları ilə bağlıdır.

Allah, İsrafil, Mikail, Cəbrail, Məhəmməd Mustafa, Əli İbn Əbu Talib, Kamil bin Ziyad, Həsən bin Yəsar Bəsri, Həbib Əcəmi, Davud Tai, Əbu Məhfuz Məruf əl-Kərimi və s. Əsərdə Cəlvətiyyə şeyxlərinin silsiləsini təqdim edən cədvəl verilir (Vat. tur. 404, 5b).

Sufiliyə aid daha bir əlyazma da Həzrətüş-şeyx Seyyid Sultan Əbdülqədir əl-Geylaninin (حضرت الشيخ سيد سلطان عبد القادر الجيلاني) “Ər-risalətül-ğəvvəsiyyə” (الرسالة الغويّة للقطب العارفين غوث الأوصياء لرئاسة) əsəridir. Qədiriyyə<sup>5</sup> sufi təriqətinin banisi Əbdülqədir Geylani (Gilani, Cilani, Ceylani kimi də tanınır) 1078 ildə Gilanda anadan olmuş və 1165 ildə Bağdadda vəfat etmişdir [1, s.69].

Məhəmməd Əbdüllətif İbn əl-Hac əş-Şeyx Feyzulla bu kitabı türk dilinə tərcümə etmişdir. Əlyazma hicrinin 1278-ci ilində nəsx xətti ilə köçürülmüşdür və 12 vərəqdən ibarətdir. Əlyazmanın son səhifəsində onun sahibinin adı yazılmışdır: “Ğəvvəsiyyə”nin sahibi Qədiriyyə təriqətinin üzvü xadimül-füqara Şeyx Seyyid İbrahim Babadır” (Vat. turc. 381).

Qeyd olunduğu kimi, tədqiqatlar prosesində Vatikan Apostol Kitabxanasında indiyə qədər təsvir olunmamış və kataloqlaşdırılmamış bu türkdilli əlyazmalar aşkar edilmiş və ilkin araşdırmaya cəlb olunmuşdur.

## ƏDƏBİYYAT

1. Braune, W. Abd al-Kadir al-Djilani, The Encyclopaedia of Islam, Vol. I, ed. H.A.R Gibb, J.H.Kramers, E. Levi-Provencal, J. Schacht, (Brill,1986)
2. Ələkbərli F.U. Vatikan arxivlərində saxlanan Azərbaycana aid əlyazmalar. Bakı, Elm və təhsil, 2014
3. Fatih Köksal, M. Eski Anadolu türkçesi döneminde yazılan meçhul eserlerden: Nâme-i Mahşer. Turkish studies - International periodical for the languages, literature and history of Turkish or Turkic. Volume 6/1. Winter 2011
4. Harmancı, M. Esat. “Süheylî, Ahmed bin Hemdem Kethudâ, Dîvân”, Y.No: 861, Akçağ Yayınları, Ankara, 2007
5. Rossi, Ettore. Elenco dei manuscritti Turchi Della Biblioteca Vaticana. Vaticani – Barberiniani – Borgiani – Rossiani – Chigiani. Citta Del Vaticano, Biblioteca Apostolica Vaticana, 1953

5 - Əbdülqədir Geylani (1078-1165) tərəfindən yaradılmış sufi din təriqətidir. Qədiriyyənin Əşrəfiyyə, Rumiyyə, Xalisiyyə, Qəribiyyə, Hilaliyyə, Yafiiyyə, Əsədiyyə və Əkbəriyyə kimi qolları vardır.

***Фарид Алекперли (Азербайджан)***

**Тюркоязычные рукописи, впервые описанные нами  
в Ватиканской Апостольской Библиотеке**

Ватиканская Апостольская Библиотека обладает одним из крупнейших рукописных собраний мира, среди которых есть средневековые тюркские рукописи, лишь частично описанные в 1950-х гг. и вошедшие в каталог, составленный Этторе Росси. Однако рукописи с кодами Vat. turc. 376-449 до последнего времени оставались не описанными. В 2012-2013 гг. автор статьи осуществил описание вышеназванных рукописей. Составлен их полный каталог, и работу по описанию и каталогизации тюркских рукописей Ватикана, в целом, можно считать завершённой.

**Ключевые слова:** Азербайджан, Апостольская библиотека, Ватикан, средние века, тюркские рукописи.

***Farid Alekberli (Azerbaijan)***

**Turkic manuscripts, described by us for the first  
time in Vatican Apostolic Library**

The Vatican Apostolic Library has one of the largest manuscript collections of the world, among them there are medieval Turkic manuscripts, only a part of them written in 1950s and entered to the catalogue, made by Ettore Rossi. But manuscripts with code Vat. turc. 376-449 has not been described up to the present time. The author of the articles carried out the description of the above-mentioned manuscripts in 2012-2013. Their full catalogue has been made, and generally both work on description and classification of Turkic manuscripts of Vatican can be considered finished.

**Keywords:** Azerbaijan, Apostolic Library, Vatican, Middle Ages, Turkic manuscripts.